

**NICODIM LOCUSTEANU –
TRADUCĂTOR UITAT AL LUCRĂRII
CURANUS DE DIMITRIE CANTEMIR**

DOI: 10.35923/978-630-327-052-4/21

Florentina NICOLAE
Universitatea Ovidius din Constanța /
Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”
e-mail: florentinanicolae.ovidius@gmail.com

**Nicodim Locusteanu – Translator
of Dimitrie Cantemir’s *Curanus***

Abstract: In this material, I aim to discuss a partially unpublished translation of Dimitrie Cantemir’s work, *Curanus*. The translation belongs to Professor Nicodim Locusteanu, who remained in the history of cantemirology as the first translator from Latin into Romanian of the philosophical work *Sacro-sanctae scientiae indepingibilis imago*, as *Metafizica*. The manuscript is preserved in the archives of the National Library and partially preserves the Romanian translation of Cantemir’s work. After about eighty years, this translation is brought to the attention of the public and placed in the history of the research carried out on this little known and studied work.

Keywords: *Dimitrie Cantemir; Nicodim Locusteanu; manuscript; unpublished translation.*

Rezumat: În acest material, îmi propun să discut despre o traducere rămasă nepublicată parțial, a lucrării lui Dimitrie Cantemir, *Curanus*. Traducerea îi aparține profesorului Nicodim Locusteanu, rămas în istoria cantemirologiei drept primul traducător din latină, în română, al lucrării filosofice *Sacro-sanctae scientiae indepingibilis imago*, cu titlul *Metafizica*. Manuscrisul se păstrează în arhivele Bibliotecii Naționale și conservă parțial traducerea în limba română a operei lui Cantemir. După

circa optzeci de ani, este adus în atenția publicului și plasat în istoricul cercetărilor realizate asupra acestei opere puțin cunoscute și studiate.

Cuvinte-cheie: *Dimitrie Cantemir; Nicodim Locusteanu; manuscris; traducere inedită.*

Nicodim Locusteanu s-a născut la Craiova, în anul 1868.¹ A absolvit Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București în 1891, cu o teză de licență intitulată „Policromie în arhitectura și sculptura elenilor”, coordonată de Al. Odobescu. A lucrat inițial la Școala Normală Superioară din București, apoi a devenit bursier la *École Pratique Des Hautes Études (Section des Sciences Historiques et Philologiques)*, pe care a frecventat-o între 1894 și 1897. Întors în țară, a fost profesor de istorie și limba latină la liceul „Mihai Viteazu” și apoi la liceul „Spiru Haret”. În 1901, după ieșirea la pensie a lui Nicolae Chiriac Quintescu, a ținut cursul de limba latină la Universitatea din București, dar a fost ulterior înlocuit cu Dimitrie Evolceanu, care studiasse și el la Paris, la aceeași școală (Nastasă-Kovács 2016, 81).

În calitate de profesor de limba latină la liceul „Spiru Haret” din București, i-a avut ca elevi, între alții, pe Arșavir Acterian și Mircea Eliade, asupra cărora produce o profundă impresie, prin preocupările sale pentru ocultism (Tolcea 2017, 265-281). Tot el l-a îndemnat pe tânărul Eliade să studieze sanscrita (Buleu 2021, 64). Într-o scrisoare trimisă lui Petre Comarnescu, din India, în 1929, Eliade scria că Nicodim Locusteanu este „singura persoană capabilă să îi înțeleagă cercetările asupra Orientului” (Țurcanu 2005, 71-72). În 1906, a fost decorat cu medalia „Răsplata muncii pentru învățământul secundar”, clasa întâi (*Anuarul Oficial*, 1908, 731).

A publicat mai multe manuale de gramatică și de prozodie a limbii latine, pentru diverse niveluri de competență lingvistică. A tradus din Caius Iulius Caesar, Sallustius și Titus Livius.

Nicodim Locusteanu ajunge la operele cantemiriene cercetând copiiile aduse de Grigore Tocilescu la BAR. Locusteanu cunoștea foarte bine activitatea istoricului. Amândoi făceau parte dintre membrii fondatori ai

¹ S-a născut în luna septembrie, dar în ceea ce privește ziua, datele nu sunt uniforme: fie pe 12 septembrie (*Anuarul Oficial* 1908, 527), fie pe 9 septembrie (Nastasă-Kovács 2016, 81).

Societății istorice române, așa cum se consemnează în listele de membri publicate în 1902, în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie* (p. X). A studiat copiile după manuscrisele cantemiriene aduse de Tocilescu, de vreme de a tradus *Sacro-sanctae scientiae indepingibilis imago*, în celebra versiune publicată în 1928.

În plus față de această operă, clasicistul român a fost interesat și de *Curanus*, o lucrare cantemiriană cu un destin straniu, deoarece versiunile sale latinești au rămas extrem de puțin cunoscute și au fost publicate în ediție princeps abia în 2018, pe când varianta sa rusească, *Kniga sistima ili sostoianie muhammedanskia religii*, a fost tipărită antum, în 1722.

Curanus este o lucrare cantemiriană rămasă foarte multă vreme în manuscris, păstrat în două versiuni, prima cu titlul menționat, iar a doua, amplificată, cu titlul *De Curani etymologico nomine*. Cele două versiuni latinești au stat la baza versiunii în limba rusă, mult extinse, pe care Dimitrie Cantemir a tipărit-o în 1722.

Manuscrisul *Curanus* se păstrează în copie, în fondurile Bibliotecii Academiei Române din București, sub cota Ms. lat. 76. Face parte din seria de texte copiate prin eforturile lui Grigore Tocilescu, în timpul călătoriei sale în Rusia, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în căutare de manuscrise cantemiriene. *Curanus* a fost copiat într-un caiet de 439 de file, alături de diverse texte: *In Compendiolum universae logices institutionis* (filele 1-38); *Curanus* (39-100); *Loca obscura in Catechisi* (filele 101-224); Iohannis Baptistae van Helmont, *Phisices universalis doctrina* (filele 227-238, doar introducerile către Ieremia Cacavela și către cititor); *Sacro-sanctae scientiae indepingibilis imago* (filele 239-359 și 367-405); cele trei părți unite sub titlul generic *Collectanea Orientalia*, și anume *Vita Principis Demetrii Cantemirii* (filele 411-413), *E Demetrii Cantemirii Principis Moldaviae schedis autographis* (filele 415-417), *Ex eiusdem Demetrii Cantemiri schedis manuscriptis. Regiones, quae ab Baku circa littus Caspium usque ad Czircassos extenduntur* (419-439).

Grigore Tocilescu a dispus copierea manuscrisului, care s-a oprit la pagina 61 a versiunii *Curanus*. Trimis în Rusia pentru a identifica și copia manuscrise privitoare la operele lui Dimitrie Cantemir, precum și la istoria românilor în general, acesta trimitea din Rusia, la 27 decembrie 1877, un raport asupra manuscriselor cantemiriene identificate, pe care îl va prezenta în ședință la Societatea Academică Română, în 24 august 1878. Erau descrise în raport, șase manuscrise pe care le identificase în Arhivele de Stat din

Moscova, donate de un urmaș al lui Cantemir, Nicolae Bantâș-Kamenski, în 1783. Între cele șase lucrări, se afla și *Curanus*:

Curanus, manuscript in folio, 126 foi, scris în latinesce cu mâna lui Cantemir. Parte din el s'a tradus și tipărit în rusesc din ordinul lui Petru-cel-Mare, de Iliinski, sub titlul: *Kniga systima ili sostoianie muhammedanskia religia*, St. Peterburg, 1722. S'a copiat numai 30 coli, atât cât a putut scrie persóna ce se îngagiase cu copiarea întregului manuscript, până a nu pleca subscrisul din Moscua. (*Monitorul Oficial*, 1, 13 septembrie 1878, 5041).

Un an mai târziu, în 1888, Alexandru Philippide, în *Istoria literaturii române*, menționează lucrarea în lista operelor cantemiriene, cu un semn de întrebare și fără nicio lămurire (Philippide 1888, 197).

Textul adus de istoric a rămas necunoscut publicului până în 1927, când Ioan Georgescu, profesor la liceul „Mircea cel Bătrân” din Constanța, îl traduce în limba română și îl publică în *Analele Dobrogei*, la Cernăuți, cu titlul *Despre Coran*. Traducerea era precedată de un amplu studiu, în care autorul prezintă începuturile traducerii *Coranului* în limba română, în contextul necunoașterii contribuției lui Cantemir în această direcție. Urmează o scurtă expunere a islamului, structurată în subcapitolele *Întemeietorul Islamului*, *Doctrina*, *Çiîții*, *Mistica*, *Răspândirea*. Ioan Georgescu nu cunoștea la acea dată faptul că sunt două versiuni latinești și considera că textul adus de Grigore Tocilescu este copia întregii lucrări, pe care o compară cu *Sistemul religiei mohammedane (sic)* și pe care o consideră „independentă” (Georgescu 1927, 75). Este aspru criticată calitatea copiilor aduse la BAR, din arhivele rusești, pline de „greșeli” și de „inexactități”. Autorul își exprima dorința de a vedea o traducere în limba română a lucrării rusești, deziderat pe care îl vor realiza mulți ani mai târziu, Virgil Cândea și Anca Irina Ionescu, prin monumentală ediție publicată de Academia Română (1987, cu o ediție princeps publicată cu zece ani mai devreme, realizată doar de Virgil Cândea). În finalul lucrării, Ioan Georgescu subliniază importanța acesteia pentru societatea multiculturală din Dobrogea, în cadrul căreia, comunitățile de turci și de tătari ocupă un loc important și cu care cea românească trăiește „în cele mai bune raporturi” (76). La un an după apariția acestei traduceri, profesorul Nicodim Locusteanu publica în premieră, traducerea *Metafizica*, menționată mai sus, operă rămasă în bibliografia de specialitate până astăzi și pentru care Nicolae Bagdasar îi mulțumea într-o recenzie publicată în 1931, în *Revista de filosofie* (nr. 1, ianuarie-martie, 91-92).

În afară de traducerea acestei lucrări cu caracter filosofic, lui Nicodim Locusteanu îi mai datorăm și traducerea, la zece ani după Ioan Georgescu, a textului *Curanus*, copiat de Grigore Tocilescu. Din nefericire, eforturile profesorului Locusteanu au fost popularizate parțial, în revista „Universul literar”, dar nefructificate de cercetători. Singurele referințe la traducerile sale se regăsesc în listele realizate la nivelul bibliotecilor. O excepție o reprezintă menționarea traducerilor în *Revista istorică română* (nr. 8, 1938), care, în *Notițe bibliografice*, la secțiunea *Istoria literaturii (Texte și studii)*, pagina 318. F. D. Stănculescu semnalează cele două fragmente traduse de Locusteanu din *Curanus*. Este singura dată când cele două traduceri, ale lui Locusteanu și Ioan Georgescu, sunt privite contrastiv.

Cantemir D., *Coranul*, tradus din latinește de Nicodim Locusteanu, în *Universul literar*, XLVII (1938), no 32, p. 5 și no. 33, p. 7 (*va urma*). – Traducătorul spune că face traducerea după copia latinească dela (*sic*) Academia Română, datorită lui Tocilescu. Arată că nu este vorba de o copie întreagă, aceea făcută și dăruită Academiei, ci numai de partea ce se publică. Nu cunoaște însă traducătorul, traducerea mai veche a lui Ioan Georgescu, *Principele Dimitrie Cantemir: Despre Coran*, Cernăuți, 1927, 57 p., în care găsim și partea dela început, către cititor. Cum am spus, traducerea e neterminată. Ultimul capitol este „Orânduirea rugăciunilor”. Urmarea încă nu a apărut. Deoarece se constată multe deosebiri între cele două traduceri, cred că e nevoie de un control destul de serios. Rămâne ca într-o nouă ediție să se publice și această importantă operă a lui Dimitrie Cantemir. De altfel mai sunt și alte scrieri ale învățatului domn care n-au fost publicate.

O traducere care ar fi putut stimula într-o direcție specială cercetarea operelor „orientale” ale lui Dimitrie Cantemir a avut un destin nefericit, asemenea originalului latinesc. De circa optzeci de ani, stau în manuscris filele profesorului Nicodim Locusteanu, care nu a mai apucat să le publice. Am descoperit o parte din manuscris, cuprinzând 63 de file, în fondurile Bibliotecii Naționale, la cota Ms. 3893. Pe foaia de titlu, cota este Mr. R.-2004-46. Cifra 46 a fost scrisă peste 39, mai întâi cu creionul, apoi întărit cu cerneală neagră. Titlul este pus între paranteze pătrate, iar la numele autorului este consemnat *Cantemir, Dimitrie*. Sub titlu se precizează: *trad. din latinește de prof. Locusteanu*. O mână străină a scris dedesubt, cu creionul, „Brote?”. Numele Locusteanu este subliniat cu carioca de culoare verde. Manuscrisul este numerotat cu două rânduri de cifre, începând cu 1 pe centru și cu 41 în colțul din dreapta sus. Traducătorul utilizează grafia de tipul *sburătoare*,

răsboiu, în loc de *zburătoare*, *război*, aşadar după norme care precedă reforma ortografică din 1932, ceea ce arată că a fost o traducere începută de timpuriu. Am transcris manuscrisul respectiv şi am făcut o comparaţie cu manuscrisul textului latinesc, aflat în fondurile BAR. Textul profesorului Locusteanu cuprinde destul de multe tăieturi şi corecturi, ceea ce arată o revizuire atentă a manuscrisului, din care a reuşit să publice doar câteva fragmente, în numerele 33 şi 35 pe 1938, din „Universul literar”, care au trecut aproape neobservate. Virgil Cândea nu cunoaşte fragmentele tipărite de clasicist. În ediţia critică la *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane* (1977) nu există referiri la Nicodim Locusteanu, ci doar la Ioan Georgescu, traducătorul constănţean al versiunii *Curanus* copiate de Grigore Tocilescu. George Grigore, în lucrarea *Problematika traducerii Coranului în limba română*, îl menţionează doar pe Ioan Georgescu, nu cunoaşte fragmentele publicate de Nicodim Locusteanu. În anul omagial dedicat Principelui Dimitrie Cantemir, aducerea în atenţia publicului a unei traduceri inedite, fie ea şi parţiale, dintr-o lucrare de asemenea foarte puţin cunoscută arată o dată în plus dinamismul cercetărilor în cantemirologie şi complexitatea acestora.

Referinţe bibliografice:

Surse primare

- Cantemir, Dimitrie, septembrie 1938. *Coranul. Tradus din latineşte de prof. Nicodim Locusteanu*, în „Universul literar”, Anul XLVII, 32. p. 5, disponibil on-line: <http://dspace.bcuculuj.ro/handle/123456789/18905>.
- Cantemir, Dimitrie, octombrie 1938. *Coranul. Tradus din latineşte de prof. Nicodim Locusteanu*, în „Universul literar”, Anul XLVII, 33. p. 7, disponibil on-line: <http://dspace.bcuculuj.ro/handle/123456789/18906>.
- Georgescu, Ioan. 1927. *Despre Coran de Principele Dimitrie Cantemir*, în „Analele Dobrogei”, Anul VIII, Cernăuţi, p. 67-121, disponibil on-line: <https://digitizare.biblioteca.ct.ro/wp-content/uploads/Periodice/Analele%20Dobrogei/Analele%20Dobrogei%201927%20Anul%20VIII.pdf>.
- Isopescu, Silvestru Octavian. 1912. *Coranul. Traducere după originalul arabic, însoţită de o traducere*, Cernăuţi: Editura Autorului, 1912, disponibil on-line: http://dspace.bcu-iasi.ro/bitstream/handle/123456789/70517/BCUIASI_CARTE_III-6.506_1912.jpg?sequence=1&isAllowed=y.
- Locusteanu, Nicodim, s. a., *Cartea sistemii sau despre starea religiunii mahomedane*, Ms. 3893, Biblioteca Naţională, disponibil on-line: <http://digitool.bibnat.ro/R/53DIMF8BUGQDKD3SDS6LPTHII3FU3LYK1SQ8F4NDG9N3JJY4RL-03544>.

Surse secundare

- *** *Anuarul Oficial. Întocmit de Serviciul Statelor Personale și al Statisticei la 15 noiembrie 1908*. 1908. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, disponibil on-line: https://www.google.ro/books/edition/Anuarul_Oficial/mWNHAAAAYAAJ?hl=en&gbpv=1&dq=nicodim+locusteanu&pg=P%20A731&printsec=frontcover.
- *** *Raportul d-lui Grigore Tocilescu asupra misiunii sale istorice în Rusia, citit în ședința Societății Academice Române din 24 august 1878*, în „Monitorul oficial al României”, Nr. 193, 1 (13) septembrie 1878, p. 5040-5046.²
- Bordaș, Liviu. 2011. *Călătoriile adolescentului miop prin țara brahmanilor și fachirilor* (II), în „Viața Românească”, 75, 11-12, p. 59-69, disponibil on-line: https://www.viataromaneasca.eu/im ages/pdf/75_1.pdf.
- Buleu, Constantina Raveca. 2021. *Splendor singularis. Studii despre esoterism*. București: Ideea europeană. Ediție digitală.
- Nastasă-Kovács, Lucian. 2016. *Studenți români la La École Pratique des Hautes Études (Section des Sciences Historiques et Philologiques) 1868-1948*. Cluj Napoca: Școala Ardeleană, București: Eikon.
- Philippide, Alexandru. 1888. *Introducere în Istoria limbei și literaturii române*. Iași: Editura Librăriei Frații Șaraga, disponibil on-line: https://archive.org/details/Alexandru_Philippide/Alexandru%20I.%20Philippide%20-%20Introducere%20în%20istoria%20limbei%20și%20literaturei%20române%20%281888%29/page/n1/mode/2up.
- Stănculescu, F. D. 1938. *Notițe bibliografice, secțiunea Istoria literaturii (Texte și studii)*, în *Revista istorică română*, 8, p. 318, disponibil on-line: http://dspace.bcu-iasi.ro/static/web/viewer.html?file=http://dspace.bcu-iasi.ro/bitstream/handle/123456789/758/BCUIASI_PER_X-5_1938.pdf?sequence=8&isAllowed=y.
- Tolcea, Marcel. 2012. „Nu am venit să fac, ci sunt chemat să fiu. De la Marcel Avramescu, la Părintele Mihail Avramescu. Repere ale unei biografii spirituale” (1), în „Trivium – revistă de gândire simbolică”, nr. 2 (11), p. 265-281, disponibil on-line: https://www.academia.edu/11629418/Nu_am_venit_să_fac_ci_sunt_chemat_să_fiu_De_la_Marcel_Avramescu_la_Părintele_Mihail_Avramescu_Repere_ale unei_biografii_spirituale_1_
- Țurcanu, Florin. 2005. *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*. București: Humanitas. mWNHAAAAYAAJ?hl=en&gbpv=1&dq=nicodim+locusteanu&pg=P%20A731&printsec=frontcover.

² Raportul fusese tipărit și separat, la Imprimeria Statului Curtea Șerban Vodă, în 10 aprilie 1878.